

УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Офіцинський Роман Андрійович

УДК 94(477)"1991/2004"

**ДЕРЖАВОТВОРЧИЙ ПРОЦЕС В УКРАЇНІ 1991–2004 РОКІВ
(НА МАТЕРІАЛАХ ПЕРІОДИКИ ЗАХОДУ)**

Спеціальність 07.00.01 – історія України

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора історичних наук

Ужгород – 2006

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у відділі історії України 20–30-х рр. XX ст. Інституту історії України Національної академії наук України.

Науковий консультант: доктор історичних наук, професор

Кульчицький Станіслав Владиславович,

Інститут історії України НАН України,

завідувач відділу історії України 20–30-х рр. XX ст.

Офіційні опоненти:

член-кореспондент НАН України,

доктор історичних наук, професор

Даниленко Віктор Михайлович,

Інститут історії України НАН України, завідувач відділу історії України другої половини XX століття;

доктор історичних наук, професор

Кондратюк Костянтин Костянтинович,

Львівський національний університет

імені Івана Франка,

завідувач кафедри новітньої історії України;

доктор історичних наук, професор

Вовканич Іван Іванович,

Закарпатський державний університет,

завідувач кафедри країнознавства, м. Ужгород.

Провідна установа: Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича Міністерства освіти і науки України, кафедра історії України, м. Чернівці.

Захист відбудеться 26 квітня 2006 р. о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 61.051.04 Ужгородського національного університету (88016, м. Ужгород, вул. Університетська, 14а, ауд. 410).

З дисертацією можна ознайомитись у Науковій бібліотеці Ужгородського національного університету (88000, м. Ужгород, вул. Капітульна, 9).

Автореферат розісланий 25 березня 2006 р.

Вчений секретар

спеціалізованої вченої ради

Токар М. Ю.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Порівняно стабільний розвиток незалежної України відноситься до найбільших здобутків у звільненні постбіполярної Європи від розмежувальних ліній. Однак в історичній науці відсутнє комплексне дослідження політичної історії незалежної України через призму європейської ідентичності — відповідності закономірностям розвитку західної цивілізації.

Постановку цієї проблеми можна конкретизувати двома аспектами. З одного боку, йдеться про загальний нарис періоду постсоціалістичних перетворень, що вичерпався помаранчевою революцією. А з другого — акцентується увага на висновках зарубіжних спеціалістів про особливості державотворчого процесу незалежної України, з якими вони оперативні ділилися на сторінках впливових періодичних видань.

У структурно-змістовому плані зазначена проблема має інтегрований характер, тобто відображає різні, але взаємопов'язані компоненти історичного процесу: внутрішня і зовнішня політика, економічні та соціокультурні тенденції. Поняття "європейська ідентичність" служить означенням парадигми, що, на переконання автора, вказує не стільки напрям наукового осмислення, скільки темпорально локалізовані пануючі настрої та практичні дії.

Ідеться про два взаємно переплетених процеси поширення культурно-історичної традиції, пов'язаної з назвою "Європа". Культурна експансія задіяла природні відцентрові сили, а культурна орієнтація — штучні доцентрові. Але в обох випадках у даному історичному часі периферія (Україна) міцно пов'язується з цивілізаційним центром.

Вивчення чужомовних джерел про будь-яку країну ніколи не втрачить актуальності. Акцент на західний варіант коментарів ключового фрагменту історії України (політичного розвитку доби незалежності) лише примножить високі інтелектуальні можливості вітчизняної гуманітарної науки. В історіографії цей крок можна вважати дебютним. Його зроблено відразу на усіх трьох рівнях історичного пізнання: реконструктивному, емпіричному й теоретичному.

Написання україноцентричної історії України на джерельній основі зарубіжних мас-медіа є амбіційним проектом, що руйнує схоластичні інтерпретаційні схеми (загумінки чужих імперій, наслідки Чорнобиля і т. і.). До речі, не менших амбіцій вимагає розв'язок дотичної наукової проблеми: як у масовій свідомості сучасних українців відбито минуле й сьогодення Заходу, припустимо, Франції чи Великобританії.

Запропонована дисертація зорієнтована на предмет історії України, котрий можна визначити як дослідження результатів генези політичних, еко-

номічних, соціальних і культурних відносин у певних просторових і часових рамках людської діяльності. У нашому випадку обсяг матеріалу сфокусовано на внутрішньо- і зовнішньополітичних подіях доби незалежності (грудень 1991 – грудень 2004). Через спектр ідейно-політичних орієнтацій принагідно подаються економічні зрізи. Соціокультурна специфіка відображена у мовній та конфесійній ситуації, а також у найвизначніших історико-суспільних дискусіях. Кожен із зауважених аспектів може слугувати перспективним напрямком окремого наукового інтересу.

Об'єктом цього дослідження стали новітня історія України і джерела про неї, котрі встановлюються науково-пізнавальними засобами і відображають основні тенденції та закономірності, властиві постсоціалістичному державотворенню. Вивчається процес вироблення і впровадження політичних рішень у незалежній Україні, держава і суспільство котрої переживали трансформаційний період.

Предметом дисертаційного дослідження виступили теоретичні й практичні аспекти державотворення в незалежній Україні. Цей багатовимірний процес розпочався з моменту дипломатичного визнання Української держави, а отримав відносно завершення на початку XXI ст. Це складова частина предмету відразу чотирьох історичних дисциплін: історії України і всесвітньої історії (новітній період), теорії історії та історіографії з відповідним понятійно-категоріальним апаратом. На разі домінує класична подійна політична історія України, переломлена під кутом зору встановлення історичних фактів західною автурою.

Нерідко внаслідок часового застереження і розмитості дисциплінарних меж деякі фахівці сучасну історію чи "історію за вікном" невинувато відносять до предмету політології. І лише за крайньої практичної необхідності (у підручниках і узагальнюючих працях з історії України всього періоду) залучають "політологічний матеріал". Відрадно, що вже виконувалися схожі історико-політичні дослідження (докторські дисертації за спеціальністю 07.00.01 – історія України). У них зовні цілком політологічний понятійний апарат (політична система, політична культура, політична свідомість, громадянське суспільство) з усіма компонентами і атрибутами вдало переломлено через історичну призму з незначним накіпом презентизму.

Врешті решт знаменита історична квадрига (органічна єдність політичної, економічної, соціальної та культурної проблематики) привела на світ у XIX–XX ст. низку суміжних наукових дисциплін і зробила міждисциплінарний підхід неминучим.

Хронологічні рамки нашого дослідження визначено з урахуванням політичних факторів. Початковий рубіж — грудень 1991 р. — поява на політичній карті світу незалежної держави Україна в сучасних кордонах. Пома-

ранчева революція завершила важливий етап її перехідного періоду в грудні 2004 р.

Географічні межі охоплюють територію незалежної України. Основна увага звертається на динаміку суспільно-політичного розвитку не лише в столиці, а й на регіональному рівні, що суттєво вплинув на специфіку вітчизняного варіанту трансформаційних процесів. Причому в прочитанні масовою аудиторією Заходу — передусім країнами-фундаторами ЄС і НАТО.

Основна **мета** дослідження політичної історії України 1991–2004 рр. полягає в тому, щоби розкрити й прокоментувати головні її тенденції та закономірності, подати цілісну, комплексну, системну і науково обґрунтовану картину державотворчого процесу. Це досягається на основі широкої джерельної бази і найновіших досягнень історичної науки.

Поставлену мету можна реалізувати в ході вирішення таких загальних і конкретних дослідницьких **завдань**:

1) аналізу основних теоретичних парадигм і концепцій, категорій і понять, що використовуються для висвітлення історії незалежної України під кутом різних уявлень про її європейську ідентичність;

2) обґрунтування етапів і напрямів дослідження проблеми, систематизацію і класифікацію відповідного корпусу джерел, які відображають інтелектуальну сув'язь "Україна — Захід";

3) комплексного з'ясування внутрішніх і зовнішніх факторів пост-соціалістичного розвитку України через розкриття їх передумов і суспільної реальності, котра виступала об'єктом цілеспрямованих політичних перетворень;

4) системного розгляду політичної історії незалежної України через характеристику причин, суті, ознак, закономірностей і особливостей державотворчого процесу;

5) оцінки місця і ролі національної ментальності та історичної традиції у внутрішньополітичних перетвореннях та у світовому інтелектуальному просторі;

6) фактографічного висвітлення доленосних для західної цивілізації аспектів "повернення України в Європу";

7) вироблення загальних висновків і конкретних пропозицій щодо ефективного історико-аналітичного забезпечення основних напрямів суспільного прогресу України.

Робочою гіпотезою дисертації виступає ідея про те, що політичні зміни (державотворчий процес) у незалежній Україні виступають не лише органічною частиною постсоціалістичної модернізації суспільства, а й корегуються через інформаційно-аналітичні, дипломатичні та зовнішньоекономі-

чні інструменти розвинутих країн. Маємо справу з т. зв. "вестернізаційним стандартом", який глибоко закорінюється у масовій свідомості у межах одного цивілізаційного поля.

Теоретична база дослідження опирається на положення, сформульовані у працях вітчизняних і зарубіжних учених, присвячених політичній та соціальній тематиці. Особливість роботи полягає у використанні постмодерністських прийомів і у переплетенні історіографічних завдань із політологічними. Вона здобула міждисциплінарний характер, а її джерелознавчі процедури увібрали в себе також компаративні та кроскультурні елементи.

Оскільки політичне життя зазвичай уявляється особливим замкнутим світом із власними ритуалами і звичаями, спеціалісти схильні розглядати свій предмет у занадто вузькому сенсі. Так, в історичному аспекті державотворчий процес традиційно розглядають, як діяльність політико-територіальної суверенної організації публічної влади, що має спеціальний апарат з метою управління суспільством і здатна зробити свою волю обов'язковою для всього населення країни. У випадку незалежної України найчастіше йдеться про державотворчий процес як рух від інституціалізації державних структур до повноцінного здійснення ними своїх функцій (С. Кульчицький, В. Литвин).

Кінцево відшліфований варіант дисертації з'явився завдяки цінним методологічним порадам професора С. Кульчицького, провідного фахівця з цієї проблематики. Досягнення і невдачі державотворчого процесу, зокрема, показано ним через призму виборчого повороту 1994 р., боротьби за нову Конституцію і ринкові реформи. Він пильно відстежив три головні креативні проблеми трансформаційного періоду: становлення демократії, ринкової економіки і громадянського суспільства. На його думку, антикомуністична революція в Україні відбулася двічі: як саморозпад комунізму (1991) і як підсумок певного трансформаційного періоду (2004), коли розвинулися нові економічні й громадянські структури, зросло нове покоління.

На відміну від професора С. Кульчицького, автор дисертаційного дослідження комплекс базових питань політичного розвитку переломив через парадигму усвідомленого українським суспільством євроцентризму. Також є певні тонкощі у використанні понятійного апарату. Зокрема, С. Кульчицький кваліфікує досліджуваний період як пострадянський, розпочатий конституційною реформою у СРСР 1990 р. Учений вважає попередню формацію комуністичною.

Із нашої точки зору, маємо справу з періодом постсоціалістичної трансформації, котрий прийшов на зміну державному соціалізму. Він ле-

жав в основі тоталітарного режиму, встановленого у СРСР. Це відображено у Конституції УРСР 20 квітня 1978 р., де термінологічно дуже чітко описана існуюча політична (статті 1-9) і економічна (ст. 10-18) система: соціалістична держава (державна влада здійснюється через ради народних депутатів при керівній і спрямовуючій силі КПРС), соціалістична власність. Попередній лад не вважаємо доцільним перейменовувати чи звужувати (скорочувати) його самоназву.

Так само дещо по іншому дивимося на деякі просторові та часові рамки. Проте ці дискусійні нюанси не є настільки принциповими, щоби не користуватися компромісними синонімами: європоцентричний світ чи західна (або євроатлантична, як у С. Кульчицького) цивілізація, постсоціалістичний (пострадянський) період. Справа в тому, що з цього проблемно-тематичного приводу термінологічний ряд іще не раз буде уточнюватися. Зі свого боку подаємо найбільш прийнятні для нас трактовки, не претендуючи на роль останньої інстанції, у т. ч. в питанні періодизації. С. Кульчицький виокремив три етапи державотворчого процесу пострадянської України: 1990–1993, 1994–2000, 2001–2004 рр., а, під нашим кутом зору, їх тільки два: 1991–1996, 1997–2004 рр.

У концепції українського державотворення, з нашої точки зору, провідним поняттям є не стільки національна держава, скільки національний спосіб суспільного розвитку з увагою на ментальні риси всіх груп громадян, незалежно від етнічного походження. Пріоритетною концептуальною вагою тут наділена ідея державотворчої ролі титульної нації (природного мешканця етнокультурного ареалу), від якої походить назва країни, держави, геополітичного і етнополітичного простору. Отже, як національно-історичний феномен, державотворчий процес у незалежній Україні відображає не стільки динаміку змін у власне державі, стільки націлений на перетворення всієї політичної системи і суспільства (його самоврядних потенцій) в цілому. При цьому поняття "державотворчий процес" ієрархічно підпорядковане поняттю "політичний розвиток", яке призначене для нейтрального опису подій, без акценту на прогрес чи регрес. Два останні поняття вбирають у себе оцінки досягнутих результатів у ході політичного розвитку, де, у свою чергу, важливу роль грають політико-правові, націєтворчі та інші фактори.

Життєздатність політичної історії дуже залежить від тісних зв'язків із духовними сусідами — економічною і соціальною історією. Згідно концепції "множинності соціального часу" Фернана Броделя, історія розвивається у принаймні трьох площинах: довготривалій — основні матеріальні умови, стан розуму і вплив довкілля; середньотерміновій — "життєвий цикл" форм соціальної, економічної та політичної організації суспільства; короткотерміновій — на рівні особистості та подійності. Залишається відкритою про-

блема розкриття взаємодії цих рівнів у конкретний історичний момент у вигляді зв'язної розповіді, де поєднуються наратив, опис і аналіз. У "переломні" моменти проблема історичної події набуває глибокого філософського змісту. Як поняття, спроможне надати адекватну характеристику якісним змінам у соціумі, вона має структурно-компонентний та функціонально-динамічний виміри. Підтримуємо тезу про неприпустимість ототожнювання події (фрагменту історії) та історичного факту (знання щодо сутності події), що встановлюється за допомогою індуктивних зусиль ученого.

До теоретичних основ очікуваних "полів для досліджень" належать і переосмислені настанови екзистенційного світосприймання, котре, як відомо, великою мірою обумовлене політичним контекстом. Недаремно німецький філософ-екзистенціаліст Карл Ясперс у книзі "Духовна ситуація часу" (Лейпціг, 1931) підкреслював: "Осягнути поточний момент всесвітньої історії — справа політичної конструкції, яка повинна виходити з конкретного стану". Отже, у центрі цього дослідження політична еліта — група людей, що формально наділені державною владою або грають істотну роль у підготовці та реалізації політичних рішень у незалежній Україні (1991–2004). Обнесена мурами простору, вона несподівано опиняється перед вибором епохальної значимості, але ілюзорним за життєздатністю поза наперед визначеним світовими центрами сили.

Саме глибинним геополітичним провіденціалізмом іманентно обумовлювалася сукупність дій тих людей, спрямованих на задоволення їхніх суспільних інтересів (політична діяльність) і винесених на апробацію у вигляді промов на авторитетних зібраннях чи виступів у засобах масової інформації (політична думка) України і європоцентричного світу. Ясна річ, маємо тут справу з класичною аксіологічною дилемою — "протиставлення надто ідеалістично оцінюваного минулого та розшарпаного культурологічною критичністю сьогодення" (Ю. Габермас).

Пошуки нестандартних рішень при розробці даної проблеми спонукали до необхідності виходити з теперішніх потреб розвитку науки, що вимагають застосування нових парадигмальних установок онтологічного і логіко-гносеологічного плану. Отже, нам за методологічну підвалину служать не формаційний або цивілізаційний, а соціокультурний підхід. Не відкидаючи матеріально-економічного чинника, він дозволяє органічно акцентувати увагу на духовно-культурному факторі. Соціокультурна детермінанта спонукає досліджувати ідеологічний процес не в моно-, а в полікаузальному аспекті: враховувати вплив економічних, культурно-національних, морально-психологічних, духовно-ментальних, ціннісно-орієнтаційних факторів на домінуючі в перехідному суспільстві явища і феномени. Сучасне соціального буття проектується на майбутнє не в фатально зумовленому

вигляді, а як багатоваріантна перспектива — можливість реалізації декількох варіантів суспільного розвитку.

При цьому не варто заперечувати взаємозв'язок соціогуманітарних наук із суспільно-політичною кон'юнктурою і конкретною особистістю, котра претендує на об'єктивність. Наприклад, на всіх стадіях пізнання науково-теоретичний аналіз перевірено і доповнено суб'єктивними відомостями і враженнями, отриманими автором як безпосереднім учасником політичного процесу — функціонером державних структур і елементів громадянського суспільства. При обґрунтуванні основних положень застосовані аксіологічний та антропологічний підходи. Світоглядно автор виходить із визнаних і закріплених у Конституції України (1996) цінностей: пріоритет людини, її прав та інтересів, демократія, правова і соціальна держава. Через цю призму оцінюються складні суспільні явища в їх багатofакторній детермінації.

Застосовані методи досліджень. Учасники XIX Міжнародного конгресу історичної науки (Осло, серпень 2000 р.) найважливішим нововведенням XX ст. визнали освоєння міждисциплінарної методології, тобто використання істориками методів соціології, політології, антропології, психології. Вони спрямовані на виявлення і відтворення не тільки сутності предмету, а також йому належних смислів.

Немислимо висвітлити минуле без урахування змін, що відбувалися не тільки з об'єктом дослідження, але й з усіма пов'язаними з ним процесами і явищами. Це передовсім дозволяє виявити і врахувати всі фактори і умови, які детермінували політичну еволюцію незалежної України. Тому процес розкриття специфіки предмету став можливим завдяки загальним принципам наукового пізнання: системності, конкретності, об'єктивності, історизму. Нами застосовано сукупність універсальних, загальнонаукових і спеціальних методів дослідження. Із загальнонаукових використані: дедуктивний, індуктивний, аналізу і синтезу, моделювання.

Серед спеціальних методів знадобилися: історико-функціональний (встановлення взаємозв'язків між рівнем розвитку суспільства і політичних процесів в Україні та їх сприйняттям), історико-генетичний (відображення напрямку руху політичної еліти у конкретній історичній ситуації), історико-порівняльний (визначення етапів, аналогів і детермінант політичного розвитку як динамічного соціального явища), історико-системний (для теоретичних конструкцій, зокрема, про західний образ України як цілісне суспільне явище), проблемно-хронологічний (структурування тексту дослідження), психологічний (виявлення у масовій свідомості історичних стереотипів), емпіричного аналізу (упорядкування історичних фактів), актуалізації (творення ширших соціальних контекстів).

Крім того, чільне місце посіли історіографічний та біографічний методи. Перший націлений на часто суперечливі точки зору дослідників, а другий — на видатних осіб, зважаючи на єдність індивідуального і соціального.

Інформаційною та емпіричною основою цієї роботи стали постулятивні (аналітичні, пропозиційні) та афірмативні (наказові) документи міжнародних організацій, органів державної влади України і зарубіжних країн, наукові публікації та суспільно-політична публіцистика, навчальна і довідкова література. Головне історичне джерело — зарубіжні мас-медіа (переважно друковані — провідні газети і журнали Західної Європи і Північної Америки), електронні версії котрих повсякчас легкодоступні в інтернет-мережі. Вони залишаються у вітчизняних істориків-новітників ще поза активним науковим обігом.

Наукова новизна дослідження знайшла втілення у тому, що вперше в історичній науці здійснено комплексний теоретичний та фактологічний аналіз політичних перетворень (державотворчого процесу) в Україні 1991–2004 рр., з одного боку, у відповідності до вимог західної цивілізації, а з другого — в інтерпретаціях Заходу.

Особистим внеском автора є розробка актуальних проблем політичної історії України у фазі постсоціалістичного суспільства як окремого напрямку теорії вітчизняної історії. Зокрема, запропоновано "європейську парадигму" як історіософську модель для дослідження сутності історичних процесів у незалежній Україні. Найефективніше її конструювати у дворівневій площині: через теоретичні узагальнення ("постсоціалістичний феномен") і наратив ("ідея Європи"). Також вивчено актуальну низку практичних питань, які досі оминала історіографія — і вітчизняна, і зарубіжна.

Повне втілення у життя дослідницького проекту дозволило досягти таких **наукових результатів**:

- доведено, що глибинна суть постсоціалістичної трансформації в Україні (1991–2004) полягає у спробі шляхом "революції згори" здійснити навздоганяючу модернізацію; її зміст, характер, механізм і динаміку визначили органічний зв'язок із зовнішніми чинниками і гостра конкуренція між протилежними полюсами української еліти — "партії влади" і опозиції;

- встановлено, що перехід від тоталітарного соціалізму до політичної й економічної системи, в основі яких демократія і ринок, призвів у незалежній Україні до інтенсивних державотворчих процесів у західному цивілізаційному фарватері;

- дано власну інтерпретацію деяким категоріально-понятійним одиницям, зокрема щодо співвідношення ключових понять "постсоціалістична", "пострадянська" і "посткомуністична", а також пріоритетність європейської

парадигми в студіях над українськими постсоціалістичними перетвореннями;

- синхронно проаналізовано відповідний масив вітчизняної та зарубіжної історіографії, виділено ключові напрями і проблематику цих досліджень, визначено їх здобутки та невирішені проблеми, суттєво розширено і доповнено висновки попередників;

- розкрито специфіку історичних джерел, введено до наукового обігу значний комплекс публікацій періодичних видань Західної Європи і Північної Америки, що регулярно висвітлюють різні аспекти політичного розвитку незалежної України;

- розширено і суттєво доповнено науково встановлену систему соціальних фактів про хід політичних змін в Україні від дипломатичного визнання (грудень 1991 р.) аж до помаранчевої революції (листопад 2004 – січень 2005 р.);

- заповнено фактологічні прогалини в історичному контексті ("мовна війна" 2000 р., закриття ЧАЕС, "касетний скандал", візит папи римського 2001 р., розстановка сил і динаміка політичної боротьби 2003–2004 рр. тощо);

- виявлено кореляційну специфіку між світовими процесами глобалізації та пошуками сучасними українцями нових форм ідентичності (національної, мовної, регіональної, конфесійної);

- проаналізовано динаміку і вектори суспільної думки Заходу на різних етапах політичного розвитку незалежної України (роззброєння, олігархізація, вибори);

- визначено основні дискусійні проблеми української історичної спадщини, де у 1991–2004 рр. на Заході помітна еволюція в напрямку відмови від колишніх довготривалих ідейних упереджень і стереотипів (геноцид, колабораціонізм і т. і.);

- показано консолідований корегуючий вплив західних країн (посередництвом світових мас-медіа) на стратегію і тактику демократизації суспільства й держави в Україні, особливо на початку ХХІ ст.;

- запропоновано практичні рекомендації щодо вдосконалення викладання курсу історії незалежної України у загальноосвітніх і вищих навчальних закладах.

Науково-практичне значення. У пропонованому дослідженні подаються націлюючі рамки масштабного викладу, котрий нині ще поза науковими і навчальними програмами, синтетичними студіями, університетськими і шкільними підручниками, посібниками, хрестоматіями. Отримані результати доцільно застосувати в таких сферах:

1) науковій — для подальших наукових досліджень постсоціалістичного світу: не лише України, але й Центральної Європи та інших регіонів. Вони не втратять своєї актуальності щонайменше упродовж найближчого десятиліття.

2) державотворчій — для поглиблення політичних, правових, економічних, соціальних і культурних змін в Україні у плані: а) ефективної взаємодії внутрішніх і зовнішніх чинників; б) стабільного функціонування інститутів демократії. Практичне застосування здобутих знань полягає в націленості вітчизняної еліти на здобуття Україною місця у спільноті розвинутих суспільств.

3) навчально-методичній — для читання дисциплін з новітньої історії України (у процесі підготовки фахівців-істориків), політичної історії України (політологів), історії держави і права України (юристів), економічної історії України (економістів), а також при створенні типових і робочих програм окремих нормативних курсів і спецкурсів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація логічно вписується у державні наукові та навчальні програми, що діють у системі вищої освіти і науково-дослідних установ України. Дослідницька робота здійснена відповідно до плану наукової діяльності Інституту історії України Національної академії наук України за науковим проектом "Україна 1990-х – 2000-х рр.: інституційні та гуманітарні виміри суспільних трансформацій (державна, суспільство, людина)" (номер державної реєстрації 0104U603855 (2004–2006).

Дисертаційне дослідження проводилася під час виконання автором повного науково-педагогічного навантаження доцента кафедри історії України Ужгородського національного університету, де довгі роки вивчається наукова тема "Історія та історіографія західноукраїнських земель". Крім того, виходячи з потреб навчально-методичного процесу Ужгородського національного університету і загальноосвітніх шкіл Закарпатської області, автор виконав значну роботу задля науково-педагогічної адаптації вузлових питань розвитку новітньої України.

Апробація, публікація і реалізація результатів. Дисертацію підготовлено у відділі історії України 20–30-х рр. ХХ ст., а обговорено й рекомендовано до захисту на спільному засіданні відділів історії України 20–30-х рр. ХХ ст. та новітньої історії і політики Інституту історії України Національної академії наук України.

Про окремі аспекти автор доповідав на щорічних підсумкових наукових конференціях професорсько-викладацького складу Ужгородського університету 1999–2005 рр. (секція історичних наук), регіональній науково-практичній конференції "Україна–Польща: історія, сучасність, перспективи"

(Ужгород, 24–25 червня 2004 р.), всеукраїнських наукових конференціях "Знаки питання в історії України" (Ніжин, 31 жовтня – 2 листопада 2002 р.) і "Україна і світ: історія, сьогодення, майбутнє" (Київ, 26 листопада 2003 р.), міжнародних наукових конференціях "What does it mean be European through history?" (Тур, Франція, 19–22 квітня 1993 р.), "Динаміка наукових досліджень" (Дніпропетровськ, 28 жовтня – 4 листопада 2002 р.), "Формування національних та загальнолюдських цінностей в системі вищої історичної освіти" (Дніпропетровськ, 17–18 квітня 2003 р.), "Українознавство в розбудові громадянського суспільства в Україні" (Київ, 17–18 жовтня 2003 р.), "Держава і церква: уроки минулого і проблеми сьогодення" (Ужгород, 27 листопада 2003 р.), "Соціально-економічні, політичні та етнонаціональні чинники буття народу в системі українознавства" (Київ, 21–22 жовтня 2004 р.), а також на українсько-німецькому науковому семінарі "Європейська регіональна історія у ХХ ст." (Київ, 20–21 листопада 2003 р.).

Всього за темою дисертації автор оприлюднив 35 наукових праць, у т. ч. одноосібну монографію і 20 статей у профільних наукових виданнях, включених у перелік Вищої атестаційної комісії України. Загальний обсяг цих публікацій — 52,5 др. арк. Апробацію здійснено також у формі спецкурсу на історичному факультеті Ужгородського університету.

Дисертаційне дослідження, монографію, автореферат, публікації, в яких викладено основні положення дисертації, здобувач виконав самостійно.

Структура та обсяг дисертації обумовлена авторським розумінням предмету, мети і завдань дослідження. Вона складається зі вступу, п'ятьох розділів (21 підрозділ), висновків, списку використаних джерел (49 стор., 639 найменувань). Загальний обсяг дисертації становить 409 стор.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У *Вступі* обґрунтовано вибір теми дисертації, її актуальність і зв'язок з провідними напрямками наукових досліджень, визначено специфіку об'єктно-предметної сфери, сформульовано мету і завдання дисертаційного дослідження, окреслено його хронологічні й територіальні межі, охарактеризовано ступінь наукової новизни одержаних результатів та їх практичну значимість.

У *першому* розділі дисертації "*Україна 1991–2004 рр.: історіографічні, джерелознавчі та методологічні аспекти*" висвітлюється ступінь наукової розробки теми, її джерелознавче та методологічне забезпечення. Насамперед звертається увага на те, що ключовим історичним джерелом виступила сукупність наукових, науково-популярних і публіцистичних текстів, розміщених в "оперативному поточному архіві" — у вітчизняних і зарубіж-

них мас-медіа (книгах, газетах, журналах, радіо, телебаченні, інтернеті). У них зафіксовані характерні для досліджуваної ситуації уявлення про стан держави і суспільства, засади здійснюваних перетворень.

В історіографічному огляді (**підрозділ 1.1. "Найважливіші дослідження"**) дисертант наголошує, що крупні історичні події незалежної України опинялись у фокусі фахових зацікавлень іноземних і вітчизняних спеціалістів одразу. Нарікати на брак солідних різнопланових досліджень із чітким хронометражем і систематикою подійного матеріалу нема підстав. Так, у монографічних дослідженнях В. Литвина розглядаються докорінні перетворення у внутрішньо- і зовнішньополітичних вимірах (конституційний процес, адміністративна і військова реформи та ін.), структурні зміни в економіці та соціальній сферах, культурні тенденції. Ці праці загалом поклали початок дослідженням вітчизняною історіографією проблем політичного лідерства, ідейного і політичного плюралізму в незалежній Україні.

Політична історія незалежної України активно досліджується у взаємозв'язку зі соціально-економічною специфікою, розбудовою правової держави і громадянського суспільства, міжнародними відносинами. Добре проаналізовано суть перманентних реформ центральної та місцевої виконавчої влади, наприклад, ученими В. Кременем, Д. Табачником і В. Ткаченком. У цілому перевага за синтетичними працями, що тримають на контролі поточні дослідницькі справи з викладанням відповідного матеріалу в рамках навчальних програм.

Осібнo автором акцентується увага на студіях учених, які винесли їх на обговорення наукового світу у вигляді кандидатських і докторських дисертацій. Зазначені студії висвітлили проблематику в розрізі загальних моментів і наскрізних тенденцій, окремих аспектів європейського вектора зовнішньої політики (С. Василенко, В. Вакулич, О. Ляшенко), конституційного процесу (В. Авсеєвич), військового будівництва (О. Бодрук, М. Вакуленко, В. Смолянюк), державної політики щодо національних меншин (Ю. Колісник), етнонаціональних (Л. Панасик, В. Нагірний), конфесійних (В. Єленьський, Ю. Кальниш) відносин тощо. Відображені головні аспекти економічної політики (Н. Дзюба), трудові міграції, а також ставлення населення до соціально-економічних змін (Л. Ковпак). Сумлінно розкрито напрями і регіональні особливості перетворень в аграрному секторі (С. Живора і В. Корнієнко).

Дебютували оцінки певних новацій у політичній системі та в апараті держави (Г. Зеленько, В. Звіркоvsька, Л. Дунаєва, О. Полішкаррова, С. Чемекова). На міждисциплінарному рівні історики пильно відстежували як процес формування громадянського суспільствi (В. Моргун), так і місцевого самоврядування (Л. Лановюк). Усе ж, лідирують праці про внесок у державотворчий

процес впливових політичних партій (О. Шановська, О. Назарчук), а також про формування виконавчої вертикалі (Н. Дроботенко), становлення парламентаризму (Н. Мосюкова, В. Чмихова, С. Штепа) і правоохоронних структур (Є. Зозуля, Є. Невмержицький). Цікаво, інтелектуальні розмисли на європейській історико-порівняльній магістралі найдужче проймали столицю Київ і західноукраїнські наукові центри Львів, Чернівці, Ужгород.

Західна історіографія відреагувала трьома спільними комплексними "гросбухами", виконаними під керівництвом Г. Сімона (Інститут східних і міжнародних студій Кельнського університету), П. Йордана (Австрійський інститут Східної та Південно-Східної Європи) і В. Ісаїва (Торонтський університет). Наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. інтерес до України проявився в усіх частинах Європи. За декілька років про сучасних українців з'явилося на Заході більше книжок і статей, ніж за всі попередні десятиліття. При цьому розгалужені міждисциплінарні стосунки домінують над методологічним збагаченням різних наукових підходів. Вітчизняна історіографія прагне передовсім донести фактологічну сутність періоду незалежності, але найчастіше в адміністративно-політичній площині та в межах "джерельного офіціозу". Оціночні вектори західних учених (Ш. Гарнетт, Т. Буквол, Т. Кузьо) суттєво зміщені: в їх основі компаративний "європоцентричний" зріз, який ґрунтується часто на неофіційних джерелах (наукові інтерв'ю, опозиційна періодика тощо).

Оприлюднення історичних джерел відзначається природнім консерватизмом. Потрібен певний час, аби все вляглося і до ключових архівів надали доступ. Однак маємо ряд спроб узагальнень, виконаних важливими учасниками подій, що розглядаються в дисертації окремо (**підрозділ 1.2. "Мемуарно-публіцистичні праці"**). Те, що вийшло друком з-під пера української еліти, різниться суб'єктивними настроями і кон'юнктурними міркуваннями. Першочергово йдеться про мемуари президентів Л. Кравчука і Л. Кучми. Серед науково-популярного доробку і політичної публіцистики виділяються гостро полемічні книжки чільних керівників у системі виконавчої влади, написані, як правило, після їх відставки або в інтервалах між новими призначеннями (екс-прем'єри В. Масол, Є. Марчук, П. Лазаренко). Це не дивно, адже екс-прем'єри не "здавалися без бою", небезпідставно сподіваючися на продовження своєї політичної кар'єри.

Не відставали в гостроті й заступники голови уряду, міністри і народні депутати України (В. Симоненко, М. Жулинський, Ю. Іоффе, В. Пинзеник, К. Морозов, А. Зленко та ін.), а також державні діячі провідних країн Заходу (М. Тетчер, Б. Клінтон, С. Телбот, Р. Серрі тощо). Їх коментарі приречені згодом розростися в кілька історіографічних ліній. Протистояння опозиції та виконавчої влади цілковито перенесено й на аналітичну і мемуарну царини,

а відтак перекочують в історіографію. При цьому зарубіжні політичні лідери та вчені урівноважують вітчизняні "оцінки зсередини" і приземляють їх зовнішнім — загальноцивілізаційним — контекстом.

Характер дослідницьких студій над проблемою потребував найширшого використання інформаційних ресурсів Internet, різноманітних за мовною і видовою ознаками. Їх охарактеризовано у **підрозділі 1.3. "Джерельна база (ресурси інтернету)"**. Цей новий корпус джерел (на швидко й легко доступних електронних носіях, інтерсуб'єктивно підвладних контенту і кліометрії) підняв історичні дослідження на вищий рівень осмислення суспільних процесів, ефективно усуваючи фактологічні прогалини. Насамперед ідеться про світові засоби масової інформації. Стосовно міжнародних відгуків на події в Україні 1991–2004 рр., то суттєвим джерельним масивом є відповідний вітчизняний та російський моніторинг, акумульований у спеціалізованих інтернет-виданнях. Гарну архівно-інформаційну послугу дають українські служби радіо ВСС (Великобританія), Deutsche Welle (Німеччина), Radio Free Europe / Radio Liberty (США) та ін. До якісних російських порталів належать "Зарубежная печать о России", "ИноСМИ.Ru", "Мировые дискуссии". У західному медійному образі України негатив переважив у перші роки незалежності та внаслідок "касетного скандалу". У другій половині 1990-х рр. відбувся деякий позитивний перелом через призму дотримання безпечних технологій, демократичних стандартів і життєвого рівня. На жаль, офіційний Київ обходився без них і часто лобював не національні інтереси, а персональні.

Нагромаджений джерельний масив засвідчив наявність у західних мас-медіа кваліфікованих авторів, які постійно й професійно стежили за подіями в Україні: Адріан Каратницький (The Wall Street Journal), Стівен Ерлангер, Патрік Тайлер і Майкл Вайнс (The New York Times), Шарон Лафраньєр, Андерс Ослунд (The Washington Post), Наталія Федущак (The Washington Times), Мері Мисьо (Los Angeles Times), Христина Лапішак, Фред Вейр (The Christian Science Monitor), Джеффри Йорк (The Globe and Mail), Аскольд Крушельницький (The Daily Telegraph, The Independent, The Times), Христя Фріланд, Стефан Вагстіл, Чарльз Кловер, Том Ворнер (The Financial Times), Ян Трейнор (The Guardian), Гізберт Мрозек (Berliner Zeitung), Герхард Гнаук, Александер Пап (Die Welt), Матіас Брюгманн (Handelsblatt), Томас Урбан (Süddeutsche Zeitung), Астрід Коль (Neue Zürcher Zeitung), Наталі Нугаред (Le Monde), Лоран Ніколет (Le Temps), Луїс Матіас Лопес (El País), Фабріціо Драгосеї (Corriere della Sera) та ін. Це не класичні журналісти, а зазвичай працівники державних установ та науково-дослідних інституцій.

У підрозділі 1.3. "Феномен постсоціалістичної України" відзначається складність теоретичного освоєння суті перехідного періоду, позаяк це тільки початок тривалої історичної епохи. Дослідник В. Селіванов слушно висловився, що йдеться про напрям соціально-політичного руху, котрий майже невідомий людству. Незалежну України спіткала доба перехідних "кентавроподібних" процесів (С. Кримський), коли нерідко доводиться відокремлювати істину від нав'язаної інтерпретації. Постсоціалістична трансформація проходить одразу в двох системах координат: посттоталітарній (соціально-політичній) та державотворчій (національно-політичній). Політичним контекстом української модернізації став авторитарний режим, що логічно вписується в інерційну модель "відлуння".

Сумарно глибинні соціально-економічні, політичні й культурно-духовні зміни, що відбулися впродовж усіх років незалежності, дорівнюють мирній революції (В. Кремень, С. Кульчицький), підсумком якої став новий соціум. Ці зміни далеко не однозначно відповідають світовим тенденціям (постіндустріальній парадигмі). Новий суспільно-економічний лад постає внаслідок кардинальних перетворень, що дає підстави: з одного боку, продовжити хронологічні рамки Третьої (мирної) української революції 1989–1991 рр., а з другого — виокремити Четверту (електоральну) революцію 2004 р.

В історіософії стосовно незалежної України беззаперечно домінує європейська парадигма. Усі притаманні їй компоненти присутні у чималій науковій продукції. У той же час маловпливове євразійство представлене поодинокими пропагаторами.

Другий розділ дисертації *"Політико-правова ситуація в Україні (1991–1996)"* містить авторське бачення завдань, що постали перед незалежною Україною для здобуття постійної перепустки на міжнародну арену. Щоб її отримати і зберегти геополітичну вагу потрібно було виконати декларації та взяті в односторонньому порядку зобов'язання. Йшлося про концептуальну тріаду, що визначала комплекс кардинальних суспільних перетворень: демократія, ринок і роззброєння. Зволікання з економічними реформами послужило соціальним детонатором національної кризи 1993 р., подолання причин котрої затяглося на кілька років і в основному співпало з рубіжним для незалежної України 1996 р.

Основна увага в розділі приділена переосмисленню найвагоміших досягнень Української мирної революції 1989–1991 рр., що лягли у підмурівок наступних етапів державотворчого процесу (**підрозділ 2.1. "Результати і наслідки мирної революції (1989–1991)"**). Йдеться про мирний характер і дотримання правових процедур при розв'язанні суспільних конфліктів. Задля цього служили вже апробовані форми безпосередньої демократії,

парламентської та опозиційної боротьби. Тоді ж викристалізувалися негативні тенденції, що у подальшому відчутно гальмували суспільний розвиток у комплексному виразі. У значній мірі це пов'язано з повільним усвідомленням законодавчою гілкою (Верховна Рада) свого призначення.

На середину 1990-х рр. панівний в Україні політичний конгломерат (номенклатура, націонал-демократи і нова бізнес-еліта) чітко усвідомив "стратегічний історичний компроміс" і відсунув загрозу незалежності далеко за межі можливого. Водночас спостерігається соціальна регенерація багатьох елементів старої системи державної влади. Це неминуче продукувало стагнаційні явища, що викликали масовий протест. Тому перманентні соціально-економічні та політико-правові колізії, по суті, служили візитною карткою України весь зазначений історичний період (1991–2004).

У **підрозділі 2.2. "Подолання національної кризи 1993 р."** дисертант розглядає вузлові конфлікти першої половини 1990-х рр. (президентсько-парламентський, кримський сепаратизм і міжусобиці між центром і регіонами) як важкі селективні бар'єри і модернізаторські тести для українською верхівкою. Зокрема, деструктивні наслідки національної кризи 1993 р., до якої призвели соціально-економічні та державно-правові прорахунки, були подолані внаслідок перетину декількох факторів. Дострокові вибори глави держави і Верховної Ради нарешті привели до повноцінних реформ. Притаманний цьому часові феномен конвертації влади у власність іманентно спонукав до циркуляції всеукраїнської та регіональних еліт. Центральній владі вдалося використати сприятливу зовнішньополітичну кон'юнктуру і Автономна Республіка Крим знайшла відповідну правову нішу в державі з унітарним устроєм. Хоча винуватців кризи 1993 р. легко знаходять як всередині країни, так і за її межами, проте загалом і Росія, і Захід стратегічно були зацікавлені в тому, щоб у потенційних конфліктах XXI ст. мати на своєму боці економічно сильну Україну.

Прийняття Конституції 28 червня 1996 р. справедливо названо західними виданнями доленосною подією в історії незалежної України (**підрозділ 2.3. "Конституційний процес"**). Це служить юридичним підсумком першого етапу державотворчих процесів у незалежній Україні. Хоч незалежна Україна достроково виконала "конституційне" зобов'язання перед світом і його кваліфікованим експертом (Радою Європи), але перехідні авторитарні тенденції зберігали привабливість у вищих ешелонах державної влади (всеукраїнський референдум 16 квітня 2000 р.). Вимога політичної реформи в Україні перетворилася на перманентну (колізії 2000 і 2003–2004). Відповідність демократії служить тут визначальним критерієм, а функції авторитетного міжнародного арбітра виконують при цьому європейські структури (ПАРЄ, ОБСЄ та ін.).

У підрозділі 2.4. "Зниження військового потенціалу" показано виходження України у світове коло незалежних держав через ліквідацію її радянського спадку — одного з найбільших військ і арсеналів у Європі. Це привело до тісних військово-політичних контактів з ООН і НАТО, що сприяли модернізації скороченої армії та появі власної оборонної доктрини. По суті, незалежна Україна закріпилася на міжнародній арені не стільки дипломатичними установами, скільки своїми миротворчими батальйонами у "гарячих точках". "Операції демілітаризації" з безпосередньою участю Заходу в значній мірі вирівняли неприємні враження про Україну, котра з вини своїх військових потерпіла від низки техногенних інцидентів із людськими жертвами. Навіть попри помилкові сподівання на величезну економічну віддачу ВПК і "тіньові" негаразди, Україна не випала з десятки світових експортерів зброї. Її військовій політиці, що в основному сформувалася впродовж першої половини 1990-х рр., властивий континуїтет у міжнародно-правовій та військово-промисловій площинах. Рубіжними датами слугують завершення ядерного роззброєння (відбулося) і вступ у НАТО (очікується).

У розділі увагу також зосереджено на безпрецедентному мирному роззброєнні України, що успадкувала третій за величиною військовий ядерний потенціал (підрозділ 2.5. "Ядерне роззброєння"). Ця наймасштабніша акція загальноцивілізаційного значення стала для світових країн-лідерів доволі привабливим взірцем в аналогічних ситуаціях (КНДР, 2003–2004). Одночасно денуклеаризація України стала у першій половині 1990-х рр. першим тестом для США на здатність виконувати функції єдиної супердержави у постбіполярному світі. Для системи міжнародних відносин "українська без'ядерна модель" стала знаменним прикладом несилового розв'язання доволі складної проблеми планетарної ваги. Започатковано досі неіснуючу практику письмових гарантій безпеки всіма ядерними державами світу (Росією, США, Великобританією, Францією і Китаєм).

Дисертант робить особливий наголос на тому, що суспільними трансформаціями і роззброєнням пострадянської республіки (провідної у радянському державотворенні) було узаконено незворотний характер розпаду Радянського Союзу. При цьому ціна політичної незалежності України інфляційним чином перетворилась у ціну європейськості, встановлену за американо-російською системою мір. У цю вартість Україна гармонійно вклала і політичну доцільність, і економічний прагматизм. Потенційна військова і екологічна загроза України на старті незалежності переймала світ більше, аніж її політичні та економічні негаразди.

У *третьому* розділі "*Особливості національно-політичного розвитку України 1997–2004 рр.*" порушується широке коло питань, пов'яза-

них із другим етапом державотворчого процесу. З точки зору наукового інтересу особливої уваги заслуговує поява олігархічних утворень у другій половині 1990-х рр., котрі визначили янусоподібне обличчя цього історичного періоду: стагнаційне щодо поглиблення демократії та прогресуюче за ринковими і макроекономічними показниками.

Підрозділ 3.1. "Поява олігархічних утворень (друга половина 1990-х рр.)" містить аналіз явища, названого Світовим банком "економікою за змовою". Гучні корупційні процеси ніколи не проходили в самій Україні. Високих українських посадовців судили у Німеччині, Швейцарії, Бельгії та США. "Лазаренківщина" стала однією з форм олігархії — особливого типу "панування", що органічно поєднав у собі не лише тіньову, а й легітимну владу. Так, одні й ті ж самі бюджетні правопорушення повторювалися з року в рік, стали системними. Особливо відкрито демонстрували претензії на адміністративні ресурси київський, дніпропетровський і донецький клани. Вони конкурували за вплив на президента, всіляко демонструючи лояльність. Західні видання не пошкодували місця для портретів лідерів цих груп.

Кажучи вслід The Christian Science Monitor, президенти України стали носіями різних концепцій державотворення. Л. Кравчук виступив теоретиком етатизму ("розбудови державності"), а Л. Кучма нахилився до "економічного прагматизму". У процесі такого амбівалентного розвитку накопичилися протиріччя, котрі розкололи правлячу еліту і привели до формування безкомпромісної політичної опозиції. Тому логічно, що **підрозділ 3.2. "Касетна" криза (листопад 2000 р. — травень 2001 р.)** присвячено другій загальнонаціональній кризі, котра спіткала Україну на зламі ХХ і ХХІ ст. "Кучмагейт", "тейпгейт", "аудіовійна", "касетний скандал", "політичний Чорнобиль", "справа Гонгадзе" — гучні назви цих бурхливих історичних подій. "Касетний скандал" започаткував кілька центрів якісно нової — безкомпромісної — опозиційності, явивши переконливі "уроки революції, що не відбулася". Серед факторів неуспіху опозиції в справі усунення Л. Кучми з поста президента був низький потенціал протесту серед населення. Однак ця криза зіграла вагомий роль в еволюції постсоціалістичної України, пригальмувавши розвиток авторитаризму.

Вдосконалюючи тактику, опозиційні сили стали виразниками домінуючих електоральних настроїв, крок за кроком усуваючи авторитарну модель (режим Л. Кучми) на узбіччя. Ця політична боротьба вирізнялася доволі резонансними парламентськими демаршами і надзвичайною гострими протистояннями не лише у столиці, а й у регіонах. Причому протидію неправим акціям виконавчої влади опозиція здійснювала легітимними засобами. Завдячуючи "справі Гонгадзе", на виборах у березні 2002 р. за партійними спи-

сками було обрано утричі більше опозиціонерів (171), ніж провладних (54). "Справа Гонгадзе" показала відсутність в Україні незалежних правових інститутів, парламентських стримувань і противаг президентським повноваженням. Тому після нетривалого шоку, викликаного публікацією компрометуючих плівок, прибічники президента володіли величезним полем для маневру. Л. Кучма відразу ж апелював до російських еліт і мас-медіа, намагаючись знайти додаткові ресурси у розв'язанні політичної кризи.

З тої пори, як примітили The New York Times і Le Monde, у приватизаційних перегонах в Україні вітчизняних бізнесменів почали несподівано змінювати багатші росіяни. Вони успішно проникали у важливі галузі економіки, прибираючи крупні банки, гіганти металургії та нафтопереробки. Криза погіршила зовнішньополітичні позиції України, до якої інтерес Заходу істотно згас. Адепти авторитаризму сповна скористалися шансом зберегти олігархічну "систему Кучми" через союз із комуністами за активної підтримки Росії. Швидке "повернення в Європу" знову перетворилось у примаду. Згідно з Der Spiegel і The Financial Times Deutschland, новий виток російсько-української дипломатії дивним чином співпав із різким зростанням в Україні інвестицій Росії, а також із значно розширеними масштабами військової кооперації.

У розділі зроблена спроба окреслення авторського бачення т. зв. "Чорнобильської проблеми" (**підрозділ 3.3. "Ліквідація ЧАЕС"**). Жодний феномен чи явище сучасної історії не має ні такого колосального інтересу, ні такого чисельного штату наукових працівників, практично з усіх галузей знань. Із самого початку чорнобильська спадщина стала внутрішньою справою низки держав Західної та Північної Європи: Франції, Фінляндії, Німеччини і т. д. Вони теж потерпіли через післячорнобильські медико-соціальні феномени, тому погодилися на чималий фінансовий тягар у зв'язку з ліквідацією ЧАЕС. 16 грудня 2000 р. Україна здійснила історичний крок і закрила станцію, названу "атомним кошмаром Європи". Міжнародні медіа розписали її останній робочий день. Україна вивільнилася зі стану заручниці низькопробної технології і витримала черговий тест на право "повернутися в Європу". Водночас втрачалось не лише джерело енергії, а й 16 тис. робочих місць.

Відразу ж назвали заплачену Заходом ціну ліквідації Чорнобильської АЕС — 300 млн. плюс 700 млн. амер. дол. на саркофаг. Перед цим уже зняття з експлуатації 1, 2 і 3 блоків склало 793 млн. євро і додатково 1,8 млрд. грн. на соціальні програми Славутича. При цьому забруднена аварією територія залишається в полі підвищеної уваги провідних екологічних організацій ООН і євроатлантичного світу. У грудні 2003 р. Генеральна асамблея ООН оголосила 26 квітня Міжнародним днем пам'яті жертв радіаційних аварій і

катастроф. Промовисту статистику, котрою оперує міжнародна спільнота, подав Le [Monde Diplomatique](#). Сумарні витрати, пов'язані з Чорнобильською аварією, сягнули на грудень 2000 р. 130 млрд. амер. дол. В окремі роки ці видатки сягали 12 % державного бюджету незалежної України, а число померлих внаслідок вибуху реактора коливається від 41 до 300 тис. Тому чорнобильськими гуманітарними акціями охоплено увесь світ.

У підрозділі 3.4. "Політична боротьба (листопад 2002 р. — червень 2004 р.)" дисертант з'ясував, що найбільшою проблемою України того часу вчені та журналісти назвали президента і його спадкоємця (у німецькому прочитанні — Kronprinzen). Л. Кучма заздалегідь шукав його заради своєї ж безпеки. Але кадрове питання притлумили дебатами щодо ліпшої стратегії розвитку країни — політичної реформи. Після 1994-го зміна влади в Україні, твердила Neue Zürcher Zeitung, не стала рядовою демократичною процедурою, як у західних сусідів. Загострення політичної боротьби, в епіцентрі котрої опинилися конституційні зміни, було спровоковане перефокусуванням еволюційних настроїв у суспільстві. Країна чітко усвідомила вади морально і економічно збиткового авторитаризму. Неадекватне представництво суспільних інтересів призводило до штучних проектів парламентської більшості (січень 2000 – квітень 2001; грудень 2002 – вересень 2004). Вони творилися "під президента" руками прем'єра і щоразу зміцнювалися "союзом комуністів і олігархів".

Неурядові фундації та державні органи країн Заходу виступили вагомим стримуючим фактором сповзання України за межу недемократичних тенденцій. Доленосним фактором її внутрішньополітичного розвитку продовжували залишатися геополітичні пріоритети двох її традиційних арбітрів — Заходу (в особі США і ЄС) та Росії. Але практично на визначальних щаблях державотворення (конституційні засади, державне управління, відносини з громадянським суспільством) реалізовувався російський сценарій ("керована демократія" або м'який авторитаризм). Президентським виборам в Україні 2004 р. передувало багато сюрпризів. 30 грудня 2003 р. Конституційний Суд дозволив президентові Л. Кучмі балотуватися втретє. Серією таємних указів Конституційному Суду тоді різко підвищили заробіток, а витрати на його утримання удесятеро перевищили видатки на Верховний Суд.

Парламентська асамблея Ради Європи засудила спроби неконституційних змін і виступила за проведення демократичних виборів президента України за діючою Конституцією. Л. Кучма змушений був відмовитися балотуватись утретє. Суперечка навколо конституційної реформи до провального голосування у Верховній Раді 8 квітня 2004 р. порушила головне питання — про місце України у "демократично розширеній Європі". Це відкрито демонстрували США, Німеччина, Польща, повертаючи Україні статус

стратегічного партнера. Запекле протистояння перед стартом президентської кампанії на виборах міського голови Мукачева 18 квітня 2004 р. ще раз підтвердило провідну ідею: авторитаризм ("система Кучми") вичерпав себе і виснажив свої ресурси. Пробний "закарпатський млинець" вдавня символічно глевким, сигналізуючи різкий демократизаційний перелом у суспільстві та в апараті держави.

У *четвертому* розділі "*Українська помаранчева революція*" обґрунтовано, що критичної концентрації революційна ситуація в Україні сягнула упродовж двох років. Особливий інтерес привертає такий динамічний етап, як переддень і хід президентської виборчої кампанії. Україна поставила абсолютний рекорд її тривалості — 201 день (3 липня 2004 р. – 20 січня 2005 р.). На поверхню впливли "гордієві вузли". Помаранчева революція була ними безпосередньо породжена. Вона ж їх і мала розрубати, "замкнувши" цілісно крупний період історії незалежної України — "між мирними революціями" (1991–2004).

Зазначений феномен Другої мирної української революції частково проаналізовано у **підрозділі 4.1. "Президентський марафон (липень-листопад 2004 р.)"** через проблемно-хронологічну призму з виокремленням визначальних тематичних ліній (зовнішньополітичної та організаційно-технічної). Хоч уперше в Україні підготували прозорі урни для голосування, проте справжньої прозорості бракувало. За підрахунками The Financial Times і The Washington Times, реальний виборчий бюджет кандидата діючої влади В. Януковича склав 1 % ВВП України. Стільки ж (600 млн. дол.) коштувала кампанія Дж. Буша того ж 2004 р., хоча американський ВВП у стократ вищий. До того ж, Сполучені Штати вкладаються в один тур, а Україна потребувала на разі аж три раунди.

Президентський марафон 2004 р. акумулював усю мотиваційну аргументацію — політико-правову, соціально-економічну і геополітичну. У ній змішались як за давнини доктринальні речі (межі впливу Європи й Росії), так поточний моніторинг (переслідування опозиції, придушення ЗМІ, адміністративні та фінансові зловживання, маніпуляція голосуванням і т. і.). Замах на головного опозиційного кандидата В. Ющенка засвідчив найвищу точку криміналізації політичної боротьби у постсоціалістичній Україні. Натомість діюча влада симулювала "яєчну атаку" на свого єдиного кандидата В. Януковича, чим підняла проти себе на поверхню пласт сміхової культури і потерпіла поразку на рівні базових психологічних структур.

Боротьба за виборчі симпатії велася не тільки всередині країни. Змагання за прихильність Заходу теж виступила ключовим фактором. Обидва кандидати подбали про роз'яснення своїх передвиборчих платформ. Передусім В. Ющенко скористався трибунами The Wall Street Journal, The

International Herald Tribune, Der Spiegel. Якщо В. Ющенко домінував у західних медіа, то В. Янукович — у вітчизняних. Світоглядні відмінності обох кандидатів дуже виразно проявилися в їхньому листуванні через західну пресу і на теледебатах 15 листопада і 20 грудня. Після першого туру Захід змушений перейти від мови профілактичних демаршів до жорсткої дипломатичної конкретики щодо персоніфікованих adeptів українського авторитаризму.

У дисертації показано (**підрозділ 4.2. "Електоральна криза (21 листопада — 26 грудня 2004 р.)"**), як у листопаді та грудні 2004 р. в Україні відбулася революція, котру назвали "помаранчевою" і яка формально завершилася присягою нового президента у січні 2005 р. Її відразу віднесли в один флористичний ряд до революцій "гвоздик" у Лісабоні (1974), "оксамитової" в Празі (1989), "троянд" у Тбілісі (2003), "тюльпанів" у Бішкеку (2005). Помаранчеву революцію трактували по-різному: масштабний прояв народовладдя, крах авторитарного режиму, "змова Заходу". Останнє вподобали в Кремлі та ліві радикали світу. Насправді ця мирна революція була зумовлена насамперед зловживаннями в електоральній демократії. Народний опір набув організованих форм і висунув нову ідеологічну платформу в сфері державотворення. Як зазначив італійський тижневик *Rapogama*, революція поставила за мету утвердити цінності західної цивілізації. Причому Європа вперше взяла на себе відповідальність за розв'язання кризи у країні, котру звикли жертвувати Росії. Також маємо дві аргументовані причини перемоги помаранчевої революції: (1) активність виборців, які вдалися до ненасильницьких дій проти влади, що (2) були наперед заплановані і добре координувалися. На цьому наполягали С. Кульчицький в українському щоденнику "День" і А. Каратницький в американському двомісячнику *Foreign Affairs*.

У часовому вимірі ця мирна революція пройшла у три етапи: перший тривав 17 днів, коли фальсифікація результатів другого туру стала легітимно доведеним фактом у суді та парламенті (22 листопада – 8 грудня). Другий етап завершився переголосуванням 26 грудня 2004 р., а третій — інавгурацією 23 січня 2005 р. Головні завоювання революції формулювалися і приймалися двома легітимними вітками державної влади: законодавчою і судовою. 1 грудня 2004 р. Верховна Рада засудила сепаратизм і висловила недовіру уряду, а 8 грудня переобрала ЦВК, внесла зміни до виборчого законодавства і прийняла конституційну реформу. 3 грудня колегія цивільної палати Верховного Суду відновила права суб'єкта виборчого процесу (В. Ющенка) шляхом повторного голосування 26 грудня, а невдовзі (20 січня 2005 р.) відхилила подібну скаргу В. Януковича.

У підрозділі 4.3. "Вплив зовнішніх чинників у революційних подіях листопада-грудня 2004 р." звертається увага на те, що в авангарді цієї революції стояла широка політична коаліція, котру представляли харизматичні фігури опозиції (В. Ющенко, Ю. Тимошенко, О. Мороз) і технократи, котрі ждали позбавити країну авторитаризму (В. Литвин, А. Кінах). Вони мобілізували середній клас і перетягли на свій бік "прихований фактор": журналісти, дипломати і правоохоронці стали пліч-о-пліч із народом. Вагому роль відіграв і мобілізаційний фактор, продемонстрований у середовищі української діаспори США, Канади, Франції, Великобританії, Іспанії, Італії, Польщі, Австрії. Конкретно-історичне дослідження зовнішньополітичного фактору говорить про те, що європейський чинник був духовним стрижнем помаранчевої революції. По суті, пройшла докорінна кадрова ротація правлячої еліти: проросійських прихильників твердої лінії замінили ліберальні прозахідники. Досі світ не знав такої унікальної електоральної ситуації, подібної до української, що засвідчив сам факт "круглого столу" (26 і 30 листопада, 6 грудня) з ініціативи Євросоюзу.

В українській революції (листопад-грудень 2004 р.) дисертант виокремив надзвичайно потужний мобілізаційний струмінь, що розкриває певну організаційну специфіку протікання революційного процесу в сучасних умовах, які значно відрізняються від класичних ситуацій (підрозділ 4.4. "Організаційна специфіка масових акцій протесту"). Електоральна політична криза набула необхідних революційних ознак завдяки когорті здібних організаторів у галузях масових комунікацій та держуправління, культури і дозвілля, ідеології та релігії. Функції авангарду масових ненасильницьких акцій перебрала на себе нова генерація професійних революціонерів, виплекана структурами громадянського суспільства. Натхненними пропагаторами революційної програми вдома і закордоном виступили сотні провідних інтелектуалів України, а також кумирів музики і спорту, вивчених медіаіндустрією.

П'ятий розділ дисертації "*Націєтворчі проблеми українців (1991–2004)*" присвячений національній, мовній, регіональній та релігійній складовим ідентичності сучасних українців. Акцентується на українських проявах етнічної маргіналізації, "мовних війнах" та інших аспектах, які мали поважний відгомін у суспільних і наукових колах європоцентричного світу.

Толерантні міжетнічні відносини наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. служать дисертанту вагомим аргументом на користь тези про європейську ідентичність української нації (підрозділ 5.1. "Спротив національній маргіналізації"). Противагою етнічно орієнтованому націоналізмові виступив конституційний патріотизм. Самоідентифікація українців проходила водночас у двох вимірах — діахронічному (у власному минулому) та си-

нхронічному (в оточуючому світі). У "конфліктах інтерпретацій" в інтелектуальних колах України беззаперечно перевагу мали прибічники європеїзації "національної ідеї", а сповідники спекулятивного етнонаціоналізму (євразійства, русинізму і т. д.) виглядали мало помітними на тлі "тихої українізації".

Чимало дослідників першої половини 1990-х рр. потрапили під вплив тих, які наголошували на протистоянні східних і західних областей України, свідомо чи несвідомо відтворюючи звичну для себе східно-західну поляриність Європи. Однак Україна уникла російськомовного "Східного фронту". Навпаки, східноукраїнська еліта повністю підтримала незалежність. Україна не виняткова своїм мовним, культурним і політичним поділом, бо кожна нація поділена і розвивається за цей рахунок. Український регіоналізм є набагато складнішим феноменом, який спокійно допускає безконфліктне існування "двох Україн" — у Львові та Донецьку. Проходить кардинальна переоцінка державотворчого потенціалу, виплеканого в певних регіонах.

Мовнополітичні настрої населення незалежної України повсякчас перебували в епіцентрі світових мас-медіа. У травні 2000 р. знайшовся зручний привід загострити увагу на "мовній війні", розпаленій у Львові смертю популярного композитора І. Білозіра. Тоді британська *The Guardian* зазначила: біля 20 % населення України — етнічні росіяни, 60 % українських громадян (70 % у Києві, 40 % у Львові) розмовляють російською, а російськомовні газети переважають україномовні у співвідношенні 10:1. Але Україні, за *The Christian Science Monitor*, притаманний феномен *language gap* (мовного розриву чи інтервалу): кожний говорив своєю мовою і ніхто не звертав уваги на це у взаємному спілкуванні. Виділялися три основні групи населення: україномовні українці, російськомовні українці та російськомовні росіяни, котрі уособили унікальну суть суспільної стабільності в Україні наприкінці ХХ – початку ХХІ ст.

Багато уваги в розділі приділено конфесійній проблематиці (**підрозділ 5.2. "Духовно-релігійні протиріччя"**). У незалежній Україні спостерігається бурхливий розвиток релігійної мережі на тлі "церковних розколів". Молода держава зіткнулася з демонстративною промосковською орієнтацією частини духовенства, що привела до кризи в православ'ї. У середині 1990-х перманентна міжконфесійна напруга і відкрите протистояння зачепило кілька сотень населених пунктів. Окремі з них отримали негативний міжнародний резонанс: у листопаді 1993 р. (тоталітарне "Біле братство") і липні 1995 р. (похорон патріарха УПЦ КП Володимира).

Детально висвітлена підготовка, здійснення і наслідки найгучнішого візиту в новітній Україні — папи Івана Павла II 23-27 червня 2001 р. Всі його "п'ять днів, які здивували світ" стали пастирськими відвідинами країн-

ни, враженої конфесійними протиріччями. На разі історичні джерела зафіксували не один приклад інформаційного протиборства. Кожен із ключових гравців поставив перед собою доволі відмінні цілі. Візит не приніс примирення католицизму і православ'я, але протестував високі євроінтеграційні настрої пересічного населення, його належність до західної цивілізації. Встановлено абсолютний рекорд велелюдності у Східній Європі. Зустрічі понтифіка переросли у наймасовіше народне зібрання в Україні за всі попередні роки незалежності.

У підрозділі 5.3. "**Фактор історичної традиції**" визначені проблемні ідеологічні аспекти державотворчого процесу в незалежній Україні. Постановка питання про міжнародне визнання українського голодомору 1932–1933 рр. геноцидом сколихнула світову спільноту. Історичну справедливість вдалося частково утвердити. Верховна Рада змогла прийняти важливе світоглядне рішення, котре надихнуло законодавців провідних країн висловитись аналогічно, а виконавчу владу сприяти офіційному вшануванню трагедії. Проведений аналіз міжнародного відлуння українських аспектів історичної пам'яті про Другу світову війну (міжетнічні стосунки, колабораціонізм, репресії та ін.) дає наочні приклади неперервності історичної традиції. На початку XXI ст. ще залишаються в силі головні канонічні постулати, породжені комуністичною історіографією другої половини XX ст. Вони мають відчутний позитивний вплив на загальний характер і ситуативну тактику міжнародних і двосторонніх відносин. Так, Україна і далі служила історико-культурним магнітом для всієї єврейської цивілізації. Це обумовлювалося тим, що історично її територія посіла ключове місце у вивчених образах народів-мучеників, особливо внаслідок Другої світової війни.

Підрозділ 5.4. "Українська "ідея Європи" присвячено аналізу унікального націєтворчого феномену, що служив своєрідним замінником національної ідеї. Наприкінці XX – початку XXI ст. проходить потужна хвиля інтеграції українського минулого у загальноєвропейський історіографічний топос. Це засвідчує, зокрема, багатоманіття синонімічних термінів, які обслуговують суспільно-політичну буденність: європейський вибір, європейський курс, повернення до Європи, європеїзація і т. д. Шлях в Європу для України відкрило розв'язання тріади — ядерне роззброєння, права людини і ринкова економіка, що розтяглося в часі. Після першого депресивного п'ятиліття незалежна Україна вступила у період серйозних технологічних досягнень і змагань за лаври ринкової країни. Після вступу в НБСЄ (1992) і Раду Європи (1995), намагань наблизитися до членства в ЄС і НАТО, Україна перестала бути "усунутою землею". Притягальний європейський магніт почав діяти ще сильніше з огляду на "ментальну карту"

пересічних українців, які внаслідок трудової міграції осучаснили українську діаспору Заходу.

У **Висновках** підведені загальні підсумки дослідження, сформульовані основні положення, що становлять зміст дисертації.

Динамічний державотворчий процес в Україні пережив два етапи, котрі увінчали прийняття Конституції 28 червня 1996 р. і здійснення помаранчевої революції в листопаді-грудні 2004 р. Весь історичний період (із грудня 1991 р.) позначений низкою закономірних тенденцій. Завдячуючи державній незалежності, Україна спонукала зарубіжних і вітчизняних інтелектуалів переглянути інтерпретаційні підходи до її віддаленого й близького минулого. Нова держава відразу опинилася під перехресним впливом геополітичних доктрин Росії та Заходу, її розглядали як важливий форпост західної цивілізації у системі регіональної стабільності.

Основні наукові результати дослідження дисертант вважає можливим викласти у таких тезах:

1. Провідні державні діячі світового і національного значення, вітчизняні та зарубіжні учені спробували осмислити українську політичну (державотворчу) динаміку доби незалежності "у режимі реального часу". Домінують історичні коментарі, виконані на міждисциплінарному рівні та у взаємозв'язку з економічними, соціальними і культурними тенденціями. Незавершеність ряду національно-державних процесів і несподівані методологічні лабіринти значно звузили дослідницькі зацікавлення, сфокусувавши увагу на інституційну площину — адміністративно-політичну сутність періоду незалежності, діяльність державних органів і т. д., а також на зовнішньополітичні та міжнародно-правові аспекти в межах "джерельного офіціозу".

2. Зарубіжна аналітична публіцистика, щедро розкидана на сторінках добротних газет і журналів (1991–2004), здійснила потужний світоглядний вплив на світову спільноту з точки зору становлення україноцентризму. У свою чергу зазначені "оцінки зсередини" пронизані цивілізаційним контекстом, компаративним "європоцентричним" зрізом, але не позбавлені накопиченої політичної кон'юнктури, що обмежили "об'єктивну видимість".

3. Негативне сприйняття України переважило на Заході у перші роки незалежності та внаслідок "касетного скандалу" (2000–2001). Революція у світових комунікаціях підсилила належність українців до західної цивілізації, чия громадська думка у них набула серйозної суспільної ваги. Тому магістраллю історичної ідентичності сучасної України і фундаментом прогнозів про напрямок її прогресу де-факто служить "європейська парадигма": як суспільно-політична реалія і науково-дослідна опора.

4. В аспекті європейського самоідентифікування незалежну Україну спіткала доба перехідних "кентавроподібних" процесів. Тому постсоціалістична трансформація проходить в авторитарних умовах, які неухильно розчиняються базовими цінностями Заходу — демократією і ринком. Однак малопривабливе євразійство чільних державних службовців уповільнило перетворення східного українського кордону на східний європейський. Правляча еліта (конгломерат із номенклатури, націонал-демократів і нової бізнес-еліти) провокувала перманентні соціально-економічні та політико-правові. Незважаючи на три загальнополітичні кризи влітку 1993 р., взимку-весною 2001 р. і восени-взимку 2004 р., а також десять урядових відставок, жодного разу не переглядався європейський вектор державного і суспільного розвитку.

5. Повільне народження нових суспільних відносин свідчить про незавершеність мирної Третьої української революції (1989–1991). Її депресивний етап переривається початку XXI ст., коли західна цивілізація взялася за інтеграцію Східної Європи. Опинившись на лінії континентального поділу між однаково близькими їй Заходом і Сходом, будучи у когорті середняків ("поступових реформаторів"), Україна змушена давати проєвропейські відповіді на глобалізаційні виклики сучасного світу. Найвагоміші досягнення 1989–1991 рр. лягли у підмурівок наступних етапів державотворчого процесу: безпосередня демократія, парламентська і опозиційна боротьба тощо.

6. Споконвіку споріднена із Заходом, Україна "повертається в Європу" передусім військово-політичними і національно-політичними кроками, а також через повноцінне включення свого минулого у всеєвропейський історіографічний топос. Першочергової ваги для нації набули роззброєння і закриття Чорнобильської АЕС, бажання членства в ЄС і НАТО, а євроінтеграція стала своєрідним заміником національної ідеї. Економічний потенціал дозволив Україні знайти "золотий перетин" з інтересами Європейського Союзу і Північної Америки. Більше того, відповідність євростандартам стала ключовим і визначальним критерієм будь-яких українських варіантів політичної реформи (1995–1996, 2000, 2003–2004).

7. Україна опинилася в офсайді світової політики 1991–2004 рр., проте вона закріпилася на міжнародній арені як перспективна регіональна держава. Під кутом зору військової політики, рубіжними датами в історії незалежної України слугують завершення ядерного роззброєння (відбулося) і вступ у НАТО (очікується).

8. Добровільна відмова України від ядерного статусу (1996) і закриття ЧАЕС (2000) для системи міжнародних відносин послужили знаменним прикладом (взірцем) несилового розв'язання надскладних планетарних про-

блем. Здійснено історичний вибір цивілізаційного значення. Денуклеаризація України стала завершальною фазою узаконення незворотною розпаду Радянського Союзу і першим тестом для Сполучених Штатів на роль єдиної супердержави. При цьому поява у новому історичному форматі українсько-російського військово-політичного альянсу виключалася.

9. Політичне лідерство і феномен олігархії у незалежній Україні засвідчили "стратегічний компроміс" старої номенклатури, націонал-демократів і нової бізнес-еліти. Соціальна регенерація багатьох елементів попереднього політичного режиму призвела до конвертації влади у власність і масової корупції, псевдodemократичних маніпуляцій, коли неадекватне представництво суспільних інтересів призводило до штучних проєктів національного розвитку "під президента" руками "союзу комуністів і олігархів".

10. Історія незалежної України поки що вичерпно дала два президентські уроки: Л. Кравчука і Л. Кучми. Обидва проводили реформи "згори". У 1991–1994 рр. правовий статус визначав реальний вплив на державні рішення (європейська константа), а в наступні роки — наближеність до президента (політичний анахронізм). Країни Заходу стримали сповзання України за межу недемократичних тенденцій. "Лазаренківщиною" вони своєчасно засвітили олігархічну практику державного управління і повернули українську еліту лицем до ключових цінностей західної цивілізації.

11. Компроміс 28 червня 1996 р. підсумував перший етап українського державотворення. Політична еліта чітко зорієнтувалася на західні політичні та правові стандарти, достроково виконавши "конституційне" зобов'язання перед світом і його кваліфікованим експертом (Радою Європи). Проте надалі внутрішньополітична стабільність України піддавалася авторитарним загрозам, а референдум 16 квітня 2000 р., крім іншого, оголив механізм електоральних фальсифікацій. Політична криза (листопад 2000 – травень 2001), спровокована "справою Гонгадзе" завадила згортанню демократії в Україні.

12. Українська мирна революція листопада–грудня 2004 р. була зумовлена боротьбою за електоральну демократію. Авторитаризм виснажився, що виявила затяжна суперечка навколо конституційної реформи і виборів міського голови Мукачєва, президентська кампанія. Кожен кандидат у президенти змагався не тільки за "серце" Росії, але прагнув прихильності у "головах" Заходу. Блискуча співпраця ЄС і США стала важливим складником революційного успіху, що мав три етапи: "17 днів, які перевернули світ" (22 листопада – 8 грудня); переголосування 26 грудня, інаугурація 23 січня 2005 р.

13. В українській революції 2004 р. спостерігався потужний мобілізаційний струмінь, що має певну відмінність від класичних ситуацій. В аванга-

рді масових ненасильницьких акцій перебували харизматичні та технократичні фігури, котрі представляли широку політичну коаліцію. Головні завоювання революції формулювалися і приймалися двома легітимними вітками державної влади: законодавчою і судовою. Суспільний тиск "середнього класу" призвів до кадрової ротації правлячої еліти: "улюбленців Кремля" замінили прозахідники. По суті, європейський чинник був духовним стрижнем помаранчевої революції. Помаранчева революція завершила розпочатий у 1991 р. цикл історичного розвитку незалежної України, котра наприкінці 2004 р. навела кардинальний лад у мотивації свого подальшого розвитку — політико-правовій, соціально-економічній та геополітичній.

14. Україна унікальна регіональною специфікою, де відбиті результати тривалої співпраці багатьох європейських народів. Упродовж усього періоду проходить кардинальна переоцінка державотворчого потенціалу, виплеканого в певних регіонах. Це викликало додаткове зацікавлення Заходу так само, як і відсутність спрогнозованого конфлікту між "двома Українами", західною і східною. Потенціал конфронтаційних ліній усередині української нації виявився мізерним. Тому, власне, всі три масштабні політичні кризи (1993, 2000–2001, 2004) і були "мирними", а проблеми територіальної цілісності та протидії сепаратизму в першій половині 1990-х були розв'язані взірцево навіть для Західної Європи.

15. Наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. в оточенні європейського лібералізму, російського колективізму і американського індивідуалізму українська постсоціалістична ментальність виявилася природною частиною західноцивілізаційної. Спостерігаються поодинокі явища етнічної маргіналізації, але змінена чи подвійна національна ідентифікація не набули помітного поширення. Мовні колізії в Україні мали виключно зовнішньополітичну кон'юнктуру. Бурхливий розвиток релігійної мережі супроводжується "хворобою церковних розколів". Візит Івана Павла ІІ в червні 2001 р. виявив високі євроінтеграційні настрої пересічного населення.

16. У державотворчому процесі незалежної України фактор історичної традиції відіграв одну з ключових ролей. Українсько-російські "музейні битви", колективний образ жертви, персоніфікація адептів і жертв попередніх режимів — робочі прийомами світової історичної думки 1991–2004 рр., зосередженої на минулому України. Радянофільство і русоцентризм проявилися у дискусіях про дивізію "Галичина" і УПА, колабораціонізм у роки Другої світової війни, злочини радянських спецслужб. Водночас утверджуються об'єктивні судження (українсько-польське примирення, перекваліфікація голодомору 1932–1933 рр. на геноцид, компенсації оstarбайтерам). Зазначені аспекти справили відчутний вплив на загальний характер і ситуативну тактику міжнародних і двосторонніх відносин.

17. Образ жертви виявився зручною відмовкою про причини гальмування політичних і економічних реформ, що тривали з 1992 р. Проте упертий намір українців іти "європейським шляхом" зумовлений перманентним тиском не тільки успадкованої історичної спадщини, але й геополітичного чинника. У державотворчому процесі незалежної України "ідея Європи" виступила тимчасовим заміником національної ідеї. На практиці вона несподівано дістала масштабне втілення, внаслідок чого трудові мігранти сформували нову хвилю української еміграції.

18. У сформульованій нами проблемі поле історичних досліджень зоране лише скраю. Приміром, заждався скрупульозного дослідника аналіз комплексу джерел, пов'язаних із соціально-економічними перетвореннями. Маємо на увазі національну кризу 1993–1994 рр., грошову реформу 1996 р. і аспекти економічного росту, починаючи з 2000 р.

19. У ході подальшого вивчення даної проблеми напрошується детальний "покраїнний" зріз інтерпретаційних ліній. The Financial Times, Neue Zürcher Zeitung, Frankfurter Allgemeine Zeitung, Le Monde, The New York Times, The Washington Post, The Globe and Mail і т. п. навіть зачекалися спеціального українознавчого дослідження.

20. У плані вдосконалення гуманітарних досліджень вищим органам державної влади України не зашкодить докласти зусиль для відкриття академічного Інституту Європи (за прикладом хоча б сусідньої Росії). Також варто запровадити на історичних факультетах вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації окремий нормативний курс "Історія незалежної України", подолавши некоректну педагогічну практику штучного поєднання двох типологічно різних періодів (радянського і незалежного).

Основні положення дисертації викладені автором у таких публікаціях:

Монографія

1. Офіцинський Р. Політичний розвиток незалежної України (1991–2004) в аспекті європейської ідентичності (на матеріалах періодики Заходу). – Київ: Інститут історії України Національної академії наук України – Ужгород: Гражда, 2005. – 468 с.

Статті у фахових наукових виданнях

2. Офіцинський Р. Сучасні оцінки внутрішнього розвитку України 1990-х рр. // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Історія. – 2002. – Вип. 7. – С. 179-185.

3. Офіцинський Р. Україна у 1996–2002 роках: концептуальні підходи та історіографічні колізії // *Carpatica–Карпатика*. – Вип. 20. – Ужгород: Вид-во Ужгород. ун-ту, 2002. – С. 176-188.
4. Офіцинський Р. Україна пострадянська (1992–2002): революційні фази чи перехідний стан? // *Література та культура Полісся*. – Вип. 20: Історичні та культурологічні процеси на Поліссі та в Україні (ХІ–ХХ ст.). – Ніжин: Ніжин. держ. пед. ун-т ім. М. Гоголя, 2002. – С. 268-271.
5. Офіцинський Р. Політико-правові та соціально-економічні перетворення в незалежній Україні (1992–2002): визначальний подієвий хронометраж // *Питання історії України*. – Т. 6. На пошану проф. П. Михайлини. – Чернівці: Зелена Буковина, 2003. – С. 174-176.
6. Офіцинський Р. Постсоціалістична ментальність як фактор суспільних реформ в Україні (1992–2003) // *Carpatica–Карпатика*. – Вип. 25. – Ужгород: Вид-во Ужгород. ун-ту, 2003. – С. 213-221.
7. Офіцинський Р. Український геноцид 1932–1933 років і сучасний Захід // *Carpatica–Карпатика*. – Вип. 26. – Ужгород: Вид-во Ужгород. ун-ту, 2003. – С. 59-66.
8. Офіцинський Р. Польсько-українське примирення і відлуння українського колабораціонізму наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. // *Carpatica–Карпатика*. – Вип. 27. – Ужгород: Вид-во Ужгород. ун-ту, 2003. – С. 115-123.
9. Офіцинський Р. Історико-культурна боротьба навколо України в періодиці Заходу наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. // *Carpatica–Карпатика*. – Вип. 29. – Ужгород: Вид-во Ужгород. ун-ту, 2003. – С. 202-207.
10. Офіцинський Р. Ядерне розбросення України (1992–1996): випадковість чи закономірність? // *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Історія. – 2003. – Вип. 9. – С. 109-117.
11. Офіцинський Р. Духовно-релігійні протиріччя в сучасній Україні через призму візиту папи Івана Павла ІІ (23-27 червня 2001 р.) // *Carpatica–Карпатика*. – Вип. 30. – Ужгород: Гражда, 2004. – С. 144-163.
12. Офіцинський Р. Зниження військової могутності України у 1992–2004 рр. // *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Історія. – 2004. – Вип. 10. – С. 87-96.

13. Офіцинський Р. Ліквідація ЧАЕС у контексті "повернення в Європу" // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Історія. – 2004. – Вип. 11. – С. 70-82.
14. Офіцинський Р. Ідея Європи як історичний вибір незалежної України // Історичні і політологічні дослідження [Науковий журнал Донецького національного університету]. – 2004. – № 4. – С. 162-174.
15. Офіцинський Р., Задорожний В. Виплата компенсацій українцям-остарбайтерам: короткий огляд матеріалів ряду зарубіжних ЗМІ // Архіви України [Київ]. – 2005. – № 1-3. – С. 444-449. – Частка дисертанта 85 %.
16. Офіцинський Р. Українська помаранчева революція (21 листопада 2004 – 23 січня 2005 р.) // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Історія. – 2005. – Вип. 12. – С. 150-187.
17. Офіцинський Р. Боротьба за демократію в Україні (листопад 2002 – червень 2004) // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. – Вип. 8. – Київ: Ін-т історії України НАНУ, 2005. – С. 370-388.
18. Офіцинський Р. Участь галицьких і закарпатських українців у національно-політичних процесах незалежної України: західні інтерпретації // Carpatica–Карпатика. – Вип. 33. – Ужгород: Вета-Закарпаття, 2005. – С. 180-189.
19. Офіцинський Р. Джерела правлячої еліти України першої половини 1990-х рр. // Українознавство [Київ]. – 2005. – Ч. 2. – С. 100-104.
20. Офіцинський Р. Поява олігархічних утворень в Україні (друга половина 1990-х) // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. – Київ: Фоліант, 2005. – Т. VII. – С. 99-106.
21. Офіцинський Р. Президентський марафон в Україні 2004 року (від офіційного початку до другого туру) // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Історія. – 2005. – Вип. 15. – С. 89-110.

Інші наукові публікації за темою дисертації

22. Ofitsynskyy R., Poukish V. The Ukraine in Europe (10th–20th century): Historical-philosophical essay // What does it mean be European through history? (Papers of the ISHA 1993 Annual Conference Tours, France) / Special edition of ISHA Journal. 1/94. – Leuven, 1994. – P. 101-104. – Частка дисертанта 90 %.
23. Офіцинський Р. Закарпатська минувшина у франкомовному світі (XVII–XX ст.) // Молодь – Україні (Наукові записки молодих уче-

- них Ужгородського державного університету). – 1994. – Т. 4. – С. 147-171.
24. Україна у міжнародних відносинах ХХ століття: Зб. наук. праць на допомогу учням шкіл і студентам / Упорядк. і передм. В. Мельника і Р. Офіцинського. – Ужгород: Вид-во Ужгородського університету, 1999. – 96 с. – Частка дисертанта 50 %.
 25. Україна на міжнародній арені у ХХ столітті: Наук.-метод. зб. матер. конфер. (Ужгород, 13 травня 1999 р.) / Упоряд. В. Мельник і Р. Офіцинський. – Ужгород: Патент, 2000. – 205 с. – Частка дисертанта 50 %.
 26. Зарубіжні українці: Зб. наук. праць на допомогу учням шкіл і студентам / Упоряд. В. Мельник і Р. Офіцинський. – Ужгород: Вид-во Ужгород. ун-ту, 2002. – 86 с. – Частка дисертанта 50 %.
 27. Офіцинський Р. Зовнішня політика України 1990-х рр. у зарубіжній та вітчизняній історико-політичній думці // Регіональні студії. – 2002. – Вип. 5. – С. 127-134.
 28. Офіцинський Р., Хаврак Л. Українсько-польські стосунки у дистрикті Галичина (1941–1944). – Ужгород: Гражда, 2002. – 86 с. – Частка дисертанта 50 %.
 29. Офіцинський Р. Особливості регіональної ментальності в Україні наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. // Регіональні студії. – 2003. – Спецвипуск. Держава і церква: уроки минулого і проблеми сьогодення (Матер. міжнар. наук.-практ. конфер. Ужгород, 27 листопада 2003 р.) – С. 179-187.
 30. З історії української дипломатії: Наук. зб. на честь 70-річчя доцента В. П. Мельника / Упоряд. і співавтор передм. Р. Офіцинський. – Ужгород: Вид-во Ужгород. ун-ту, 2004. – 103 с.
 31. Офіцинський Р. Сучасна Україна в умовах глобалізації (1992–2002): історико-теоретичні узагальнення // Україна–Польща. Монолог – діалог культур. Студії взаємин народів-сусідів / За ред. В. Скотного, М. Зимомрі. – Кіровоград–Дрогобич–Кошалін: Коло, 2004. – Вип. 4. – Т. 2. – С. 371-382.
 32. Офіцинський Р. Сучасний Захід про мовнополітичну проблематику і пошуки національної ідентичності в незалежній Україні // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. – Київ: Міленіум, 2004. – Т. III. – С. 336-340.
 33. Офіцинський Р. Лазаренківщина (1996–1997) та її міжнародний відгомін // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. – Київ: Фоліант, 2005. – Т. V. – С. 420-430.

34. Офіцинський Р. Ключові поняття та хронологічна мотивація історичних процесів в Україні (1992–2002) // На обширах культури і духовності: Зб. на пошану проф. Л. Краснової (Козловської). – Дрогобич: Коло, 2004. – С. 316-345.
35. Офіцинський Р., Мельник В., Огар В. Незалежна Україна в зовнішньополітичному дискурсі // Міжнародні відносини і зовнішня політика незалежної України: Зб. наук.-метод. праць на допомогу студентам та учням шкіл / Упоряд. В. Мельник, М. Ленджел, Р. Офіцинський. – Ужгород: Вид-во Ужгород. ун-ту, 2005. – С. 5-11. – Частка дисертанта 90 %.

АНОТАЦІЯ

Офіцинський Р.А. Державотворчий процес в Україні 1991–2004 років (на матеріалах періодики Заходу). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. – Ужгородський національний університет, Ужгород, 2006.

Робота присвячена дослідженню сутності політичного розвитку України (1991–2004). Головне історичне джерело — зарубіжні газети і журнали, доступні в інтернеті. Здійснено комплексний теоретичний та фактологічний аналіз політичних перетворень в Україні у відповідності до вимог західної цивілізації.

Для вивчення історичних процесів незалежної України запропоновано "європейську парадигму". Автор поділив період на два етапи, котрі увінчали прийняття Конституції 28 червня 1996 р. і помаранчева революція (листопад-грудень 2004 р.).

Встановлено, що політичні зміни у незалежній Україні виступають органічною частиною постсоціалістичної модернізації суспільства і корегуються через інформаційні, дипломатичні та економічні інструменти розвинутих країн. Йдеться про "вестернізаційний стандарт" у межах однієї цивілізації.

Сформульовані проблемні поля подальших досліджень. Державній владі України рекомендовано утворити академічний Інститут Європи, а також запровадити на історичних факультетах окремий нормативний курс "Історія незалежної України", подолавши штучне поєднання з радянським періодом (1945–1991).

Ключові слова: європейська парадигма, західна цивілізація, державотворчий процес, постсоціалістичний період, криза, революція.

SUMMARY

Ofitsynskyy R.A. The Process of State Creation in Ukraine in 1991–2004 (on the material of western periodicals). – Manuscript.

A Thesis for the Scholarly Degree of Doctor of History. – Specialty 07.00.01 – The History of Ukraine. – Uzhhorod National University, Uzhhorod, 2006.

The dissertation provides the investigation of Ukraine's political development during the period of independence. Demilitarization (disarmament), election campaigns, political crises, the search of identification, etc. have defined the position of postsocialist Ukraine in the world community. The plane of economy is represented through ideological-political orientations, and socio-cultural peculiarity is expressed in the situation with language and religious confessions and in public historical discussions.

The eventful political history of Ukraine dominates in the dissertation. The established historical facts are considered from the point of view of western authors. Influential foreign newspapers and magazines and their electronic versions in the Internet have become the main historical source.

The comprehensive theoretical and factual analysis of political changes in Ukraine in 1991–2004 has been provided, both in compliance with the demands of western civilization and with the interpretation of the West. Namely, the notion of "European paradigm" has been elaborated to investigate the historical processes in independent Ukraine.

The theoretical and practical aspects of Ukrainian "western-oriented" model for public and political changes are represented in the investigation. They began from the moment Ukraine was recognized as a state by diplomats, and were relatively completed at the beginning of the XXI century. This dynamic process of state-creation was held in two steps: the 1st – the adoption of the Constitution on 28 June, 1996, and the 2nd – the Orange Revolution in November–December 2004.

The whole period under consideration is marked by a number of tendencies. Thus, it has been noted, that political changes (the process of state-creation) in independent Ukraine are not only the organic part of post socialistic modernization of society, but are also corrected by means of informational-analytical, diplomatic and foreign economic instruments of developed western countries. In this case we have to do with the so-called "westernizational standard", which is deeply set in mass mentality within one civilized field.

In the dissertation the problematic questions of further historical investigations have been defined, for instance, the analysis of the crisis in 1993–1994-s, the monetary reform in 1996, and the economic growth since 2000. The influential daily world newspapers also require the comprehensive research of their Ukrainian publications.

To improve the humanitarian investigations it has been suggested that the governmental bodies of Ukraine should establish the academic Institute of Europe, and for the departments of History in higher educational establishments of the III–IV levels of accreditation it is necessary to provide a separate normative course "The History of Independent Ukraine" so as to get over incorrect pedagogical practice of combining two typologically different periods (soviet and independent).

Key words: European paradigm, western civilization, the process of state creation, postsocialist period, crisis, revolution.

АННОТАЦИЯ

Официнский Р.А. Национально-политический процесс в Украине 1991–2004 годов (на материалах периодики Запада). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора исторических наук по специальности 07.00.01 – история Украины. – Ужгородский национальный университет, Ужгород, 2006.

Работа посвящена исследованию сущности политического развития Украины (1991–2004). Главный исторический источник — зарубежные газеты и журналы, доступные в интернете. Проведен комплексный теоретический и фактологический анализ политических преобразований в Украине в соответствии к требованиям западной цивилизации.

Для изучения исторических процессов независимой Украины предложено "европейскую парадигму". Автор поделил период на два этапа, которые увенчали принятие Конституции 28 июня 1996 г. и оранжевая (помаранчевая) революция (ноябрь-декабрь 2004 г.).

Установлено, что политические преобразования в независимой Украине выступают органической частью постсоциалистической модернизации общества и корректируются информационными, дипломатическими и экономическими инструментами развитых стран. Речь идет о "вестернизационном стандарте" в пределах одной цивилизации.

Сформулированы проблемные поля для последующих исследований. Государственной власти Украины рекомендовано создать академический Институт Европы, а также на исторических факультетах ввести самостоятельный нормативный курс "История независимой Украины", преодолев искусственное соединение с советским периодом (1945–1991).

Ключевые слова: европейская парадигма, западная цивилизация, национально-политический процесс, постсоциалистический период, кризис, революция.

Підписано до друку 21.03.2006.

Формат 84x100/32. Гарнітура Times.

Папір офсетний. Умов. друк. арк. 1,9. Друк офсетний.

Облік.-вид. арк. 1,8. Умов. ф.-відб. 1,9.

Замовлення № 19. Наклад 100 прим.

МПП "Гражда"

Свідоцтво про державну реєстрацію видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції. Серія 3т № 22
88000, м. Ужгород, вул. Волошина, 8, т./факс (0322) 61-52-76